

ROMI KAO MARGINALNA SKUPINA

Zoran ŠUĆUR
Pravni fakultet, Zagreb

UDK: 316.624.2(=914.99)
Izvorni znanstveni rad

Primljeno: 28. 1. 2000.

U uvodnom dijelu rada objašnjen je pojam marginalnosti te su istaknuti osnovni pristupi konceptu marginalizacije. Ukratko su osvijetljena idejna polazišta socioekonomskog i sociokulturnog pristupa marginalnosti. U središnjem dijelu rada nastojalo se analizirati ključne dimenzije marginalnosti Roma. Autor drži da su najvažnije dimenzije: ekonomska, prostorna, kulturna i politička te ih pobliže elaborira. Sklonost prema određenim zanimanjima i profesijama, uključenost u formalne oblike rada i ekonomski položaj jesu ključni pokazatelji ekonomske marginalizacije. Prostorna marginalizacija se očituje u prostornoj segregaciji i "kvaliteti" prostora na kojem Romi žive. Kulturna marginalizacija je vidljiva na razini vrijednosnog sustava i načina života, dok je politička marginalizacija vezana uz slabu političku participaciju i parcijalni građanski status. Također, autor polazi od toga da su Romi višestruko marginalizirana skupina, pa pokušava ustanoviti promjene koje se događaju na pojedinim dimenzijama marginalizacije. U završnom dijelu rada bavi se problemima i specifičnostima socijalne integracije Roma. U Roma se dogodila tzv. obrnuta akulturacija, tj. proces akulturacije je uvelike zahvatio elemente njihove intrinzične kulture. Sve je to utjecalo na to da su Romi dosta dugo zadržali svoju plemensku organizaciju života i ostali isključeni iz modernizacijskih procesa u kojima su sudjelovali ostali građani. Na kraju se predlažu određene mjere koje bi mogle pospješiti socijalnu integraciju Roma.

✉ Requests for reprints should be sent to Zoran Šućur,
Pravni fakultet, Studijski centar socijalnog rada, Nazorova 51,
1000 Zagreb, Croatia.
E-mail: zoran_sucur@excite.com

UVODNO RAZJAŠNJENJE POJMOVA

211

Termin marginalnosti ima već relativno dugu tradiciju u sociologiji. On nema jednaku analitičku i eksplikativnu ulogu unutar različitih socioloških pristupa ili unutar određenih grupa zemalja. Marginalno bi bilo ono što je sporedno, peri-

ferno i neutjecajno. U striktnoj sociološkoj upotrebi ovaj pojam nema nikakvo pejorativno (negativno) značenje, osobito ne u tom smislu da bi bio povezan s nekim karakternim crtama (ako kažemo za nekog pojedinca da je marginalan, to ništa ne govori o njegovoj inteligenciji, sposobnostima, karakternim obilježjima i slično, već ga na taj način samo pozicioniramo u društvenom prostoru). Riječ je isključivo o tehničkom terminu, kao što je slučaj i s brojnim drugim pojmovima koji u svakodnevnom govoru mogu imati višestruka značenja.

Pojam marginaliteta je moguće definirati u kontekstu "društvenoga prostora". Inače, treba reći da je sociološka teorija pod snažnim utjecajem različitih metafora koje su posuđene iz drugih disciplina. Osobito se u posljednje vrijeme sve češće rabe prostorne predodžbe i metafore ("prostor", "područje", "gra-nice") (Silber, 1995.). Međutim, te se prostorne metafore ne rabe na posve konzistentan i sistematičan način, pa ih je kat-kad teško razlučiti od ekvivalenata koji se upotrebljavaju u svakodnevnom govoru. Klasična sociologija je bila manje us-mjerena na prostorne metafore, a više na "orientacijske" kate-gorije (gore/dolje, horizontalno/vertikalno itd.). Ovdje se ne smi-je brkati uporabu prostornih koncepata s istraživanjem prostornih dimenzija društvenoga života. Razvoj humane ekolo-gije u prvoj polovici XX. stoljeća posebice je potaknuo interes za proučavanjem prostornih aspekata društvenoga života.

Već smo spomenuli da je za preciznije određenje marginalnosti bitan pojam društvenoga prostora. Pojedini autori interpretiraju društveni prostor na različite načine. P. Bourdieu (1989.) definira sociologiju kao "socijalnu topologiju" i zamišlja društveni prostor kao simbolički prostor organiziran u skladu s logikom različitosti i različite distancije među statusnim skupinama koje obilježavaju različiti stilovi života. Socijalni prostori su istodobno okolina i rezultat socijalne akcije. Osnovna je ideja da se socijalni svijet može predočiti kao prostor s više dimenzija. Sukladno tome, društvene skupine se onda definiraju preko svoje pozicije u tom prostoru. Društveni prostor je moguće interpretirati polazeći od triju osnovnih simboličkih topologija: unutra/van, gore/dolje, centar/periferija. Na ovim topologijama su izrasla tri sociološka koncepta: isključenosti, potklase i marginalnosti (Fassin, 1996.; Šućur, 1995.). Ti se koncepti ponekad javljaju kao konkurentski, a ponekad kao komplementarni.

Iz izloženoga slijedi da je pojam marginaliteta vezan uz topološku dihotomiju centar/periferija. Ključna ideja koncepta marginalizacije je ideja "centra" i "centralne zone" koja nema veze s geometrijom ili geografijom. To znači da pojam marginalnosti implicira i teorijsku uporabu prostornih metafora. Centar se shvaća krucijalnim za društveni poredak, s tim da

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 211-227

ŠUĆUR, Z.: ROMI KAO...

pod njim autori mogu podrazumijevati različite sadržaje. Dobar dio autora poima centar polazeći od vrijednosnog sustava i vrijednosnih orijentacija. Kada je definiran centar, onda se izvode drugi pojmovi: centar *vs.* periferija, koncentriran *vs.* disperziran. Ovdje je riječ o relacijskim odnosima: pojedinci, skupine ili institucije se definiraju prema njihovu relativnom položaju prema centralnoj zoni (određenoj kroz simbole i vrijednosti). Većina koncepcija marginalnosti su višedimenzionalne, iako neke od njih mogu pridavati veće značenje pojedinoj dimenziji.

IDEJNO-TEORIJSKA ISHODIŠTA KONCEPTA MARGINALNOSTI

Prije svega, koncept marginalizacije nije isključivo sociološki koncept, nego također psihološki i ekonomistički. Svaka disciplina je razvijala vlastite pristupe tom fenomenu. Psiholozi nastoje analizirati marginalnost promjenama ličnosti, ekonomisti su više zainteresirani za pitanja zapošljavanja i razvoja, a sociolozi drže da se marginalizacija tiče cjeline društva. Fassin (1996.) drži da je općenito moguće izdvojiti dva osnovna pristupa marginalnosti: socioekonomski i sociokulturni. Prvi pristup je više karakterističan za autore marksističke orijentacije. Iako se eksplicite ne spominje riječ marginalnost, neki drže da je ona sinonim za "rezervnu armiju rada", odnosno za onaj dio populacije koji nije integriran u kapitalističku ekonomiju. Abrahamson (1987.) tvrdi da suvremena tržišta rada ne proizvode više rezervnu armiju rada, nego da dovode do marginalizacije velikih dijelova populacije. S druge strane, izgleda da i sami marginalizirani pojedinci djelomice prihvaćaju činjenicu kako su im male mogućnosti da se vrate u sferu zapošljavanja. No, ekonomistički koncept marginalnosti više je karakterističan za zemlje u razvoju, jer se uočava da postoje bitne razlike među marginalnim populacijama razvijenih i nerazvijenih zemalja.

Autori Čikaške (sociološke) škole su sigurno najzaslužniji za razvoj sociološkog koncepta marginalnosti. Čikašku školu su posebno zanimali oni pojedinci ili skupine koje su se nalazile na marginama društva po svojem načinu života. Uglavnom je bila riječ o ljudima koji će postati dio onoga što će neki nazvati "svijet devijantnosti". Tada su u sociologiju uvedeni brojni pojmovi koji označavaju specifične (emblematične) tipove ljudi koji su karakteristični ponajprije za urbanu marginalnost. Tako se Nels Anderson (1923.) bavio jednim tipom čovjeka kojeg je nazvao "hobo". Hobo je tip čovjeka lutalice koji se nije mogao nigdje smiriti, koji je neprekidno tražio nešto novo; to je tip koji se nalazi negdje između boema i "normalnog" čovjeka. S druge strane, H. Becker (1963.) je uveo pojam "outsidera" kojim je označavao ponajprije devijantne po-

jedince: one koji krše ili ne prihvaćaju skupne norme (uživatelji marihuane, plesni glazbenici). Dakle, marginalni su pojedinci bili, s jedne strane, migranti, beskućnici, ljudi čiji je život bio obilježen siromaštvom i nomadizmom, a s druge strane, devijanti (uživatelji droge, pripadnici glazbene subkulture, sitni kradljivci itd.).

Sam pojam "marginalnog čovjeka" veže se uz ime R. Parka. On je držao da je marginalni čovjek onaj pojedinac koji je prisiljen živjeti u dvama društvima i dvjema kulturama, a da ni jednoj u potpunosti ne pripada (Park, 1950.). Njegovo poimanje marginalnog čovjeka blisko je onom Stonequistovom (1937.) koji je tridesetih godina razlikovao nekoliko skupina marginalnih pojedinaca u SAD (migrant, Židov izašao iz geta, mješanac). Kada govori o marginalnom čovjeku, Park ponajprije misli na migranta koji je razapet između dvaju svjetova: što znači da se i u jednom i u drugom osjeća kao stranac. Marginalni čovjek, prema Parkovu poimanju, zapravo je rezultat procesa akulturacije (procesu u kojem se međusobno dodiruju različite kulture i njihovi elementi) i ljudskih migracija. Migracije nisu samo puka kretanja, one barem uključuju promjenu prebivališta i raskid s domicilnom sredinom. Isto tako, migracije imaju za posljedicu ne samo objektivne promjene (promjene običaja i normi) nego i subjektivne promjene (promjene tipa ličnosti). Glavno je obilježje migranta kao marginalnog pojedinca kriza identiteta.

Danas se pojam marginaliteta rabi u znatno širem značenju od onoga Parkovog. Došlo se do spoznaje da procesi marginalizacije zahvaćaju ne samo pojedince nego i čitave društvene skupine. Zato se u suvremenoj sociologiji uvriježilo termin marginalna skupina. Međutim, marginalne skupine je, također, moguće poimati u širem ili užem značenju. Suženija koncepcija marginalnih skupina može se odnositi na specifičnu marginalnost unutar određenog segmenta društva (vidi Šućur, 1994.; Čaldarović, 1991.). U najširem smislu, u marginalne skupine bismo uključili one skupine unutar širega društva koje puno ne sudjeluju u bitnim društvenim procesima (ekonomskim, kulturnim, političkim). Tako bismo u marginalne skupine mogli ubrojiti siromašne, nezaposlene, starije pripadnike društva, rasne ili etničke manjine, hendikepirane itd. Koje će skupine biti smatrane marginalnima, ovisit će o aspektima i dinamici procesa marginalizacije (Sarpellon, 1988.).

Dakle, skupine mogu biti marginalne zbog svojih različitih obilježja: ekonomskih i neekonomskih. Zato je važno pitanje utvrđivanja dimenzija marginalnosti. U radovima koji prihvaćaju različite pristupe najčešće se spominju tri dimenzije marginalizacije: ekonomska, prostorna i sociokulturna. Ekonomsku dimenziju posebno ističu oni autori koji prihvaćaju

marksističko gledište. Oni često ostale dimenzije ili uopće ne spominju ili ih drže drugorazrednima u odnosu na ekonomsku dimenziju. Neki drže da se bit marginalizacije, na ekonomskoj razini, može svesti na nemogućnost formalnog uključivanja u procese proizvodnje te na kroničnu nestabilnost zaposlenja. Sfera plaćenoga rada i dalje ostaje "centralnom zonom" modernih društava.

Prostorna dimenzija marginalizacije postaje posebno bitna u društvenom životu grada (Vant, 1986.). Poznato je da su mnoga gradska područja okružena "pojasevima siromaštva" u kojima žive pretežno marginalizirani segmenti stanovništva. Njihova se marginalnost može vidjeti ne samo na razini rezidencijalne segregacije već i na razini funkcija urbane centralnosti. Marginalizirani prostori grada su deficitarni u komunikacijskom, infrastrukturnom i drugom pogledu. Različiti rizici su neravnomjerno teritorijalno "raspoređeni". Jednostavno, marginalne skupine, zbog svoje neutjecajnosti, nisu u mogućnosti birati niti mijenjati svoje urbano mjesto.

Pojedini pristupi marginalnosti posebno mjesto pridaju kulturnoj dimenziji. Sociokulturni aspekt marginalizacije obuhvaća vrijednosne i normativne orijentacije te individualna i kolektivna ponašanja. Sociokulturni pristup se u svojem krajnjem obliku manifestira kao pronalaženje zasebnih "kultura" marginalnih skupina. Sukobljavanje pojedinaca u različitim socijalnim situacijama objašnjavaju se postojanjem specifičnih kulturnih obilježja. Nerijetko se, onda, specifične kulturne karakteristike pojavljuju kao bitna prepreka u procesu integracije. Svakako, kulturna karakterizacija marginalnih skupina utječe na stavove javnosti.

Novija i inovativnija istraživanja marginalnosti orijentirana su i na političku dimenziju. Tom se dimenzijom nastoji istražiti politička participacija marginalnih skupina, posebno njihovim sudjelovanjem u izbornim aktivnostima. Također, ovdje može biti značajna politička indiferentnost ili (ne)postojanost političkih gledišta. Novija istraživanja ukazuju na diferencijaciju pozicija i političkog angažmana marginalne populacije. Vjerojatno su ovdje interesantne i percepcije javnosti u pogledu mogućnosti da marginalne skupine dovedu u pitanje normativni i društveni poredak.

Kad je riječ o istraživanju marginalizacije, držimo da bi kombinacija tih dimenzija bila plodonosnija nego njihova isključivost. No, koncept marginalizacije ima i brojne slabosti od kojih se najčešće izdvajaju dvije. S jedne strane, marginalnost nije pojam koji se odnosi na neku sociološki lako prepoznatljivu skupinu. Naprotiv, moguće je identificirati razne marginalne skupine s obzirom na pojedine dimenzije, skupine koje ne pripadaju istoj socijalnoj kategoriji. S druge stra-

ne, kritizira se dualni koncept društva, karakterističan za pristup marginalizaciji: jedno "društvo" u centru i integrirano, a drugo na margini i anomičko.

OSNOVNE DIMENZIJE MARGINALNOSTI ROMA

Zasigurno i znanstvenici i javnost percipiraju Rome kao marginalnu skupinu. No, potrebno je preciznije analizirati i objasniti marginalnost ove etničke skupine. Jesu li Romi višestruko marginalizirani i kakve su se promjene dogodile na pojedinim dimenzijama marginalizacije?

Ekonomska marginalizacija Roma

Ta se dimenzija može analizirati na nekoliko načina. Ključni indikatori koji ukazuju na ekonomsku marginalnost su: sklonost prema određenim zanimanjima i profesijama, uključenost u formalne oblike rada i ekonomski položaj. Općenito, Romi su kroz povijest obavljali zanimanja koja su imala malen ugled u društvima u koja su doseljavali. Oni su mnoga zanimanja naslijedili od predaka (koja su naučili u Indiji, Iranu, Armeniji – zemljama bogatim željezom i drugim rudama) i s tim su znanjima došli u Malu Aziju i Europu. Najvjerojatnije se njihovi preci nisu bavili zemljoradnjom niti stočarstvom, već pomoćnim obrtima i poslovima, uglavnom kao kovači, zabavljači, glazbenici, pjevači, plesači, krotitelji životinja, akrobati, korpari i slično (de Ville, 1956.). Budući da se u vrijeme njihova dolaska na naše prostore stanovništvo uglavnom bavilo zemljoradnjom, a bavljenje nekim obrtima je bilo ispod ljudskog dostojanstva, to je dobro došlo Romima obrtnicima. Međutim, kako su potrebe za obrtima bile ograničene, oni su se morali raspršiti po većim područjima. S druge strane, oni su često pribjegavali onim obrtima koji su im jamčili nezavisnost u odnosu na većinsko stanovništvo i koji su se uklapali u njihov način života. U prvo vrijeme su ponajviše bili cijenjeni kovači, jer su bili korisni i vojskama (pravili su i popravljali oružje, potkivali konje, pravili municiju itd.). De Ville (1956.) naglašava proricanje sreće kao važan izvor prihoda Romkinja. Kao što je slučaj s nekim drugim nomadskim narodima, Romi imaju drukčiji odnos prema radu i drukčiji odnos prema vremenu. Radili su samo toliko da bi zadovoljili trenutačne potrebe.

Danas su mnoga od tradicionalnih romskih zanimanja nestala zbog industrijalizacije. Romi na različite načine priskrbljuju sredstva za život i ti načini osiguravanja egzistencije mogu se bitno mijenjati čak i tijekom jednog života. I današnja njihova zanimanja uglavnom su niskostatusna, bez važnijeg društvenog ugleda. Vrlo je malo Roma, ili ih uopće nema, u onim zanimanjima koja su visokoprestizna, odnosno

koja su povezana s visokim ekonomskim nagradama ili moći. Rašireno njihovo zanimanje u mnogim zemljama je sitna trgovina i preprodaja, što je također u skladu s njihovom sklonosti prema migratornosti. Osim toga, valja spomenuti pružanje usluga (koje su pretežno povezane s popravcima), skupljanje i prodaju otpadnih materijala (ovaj posao postaje manje pristupačan zbog ograničavanja pristupa smetlištima), prikupljanje ljekovitog bilja, povremeni rad za nadnicu u građevinarstvu ili poljoprivredi. Zadržana su i neka stara zanimanja, ponajprije kao izvor dodatne zarade (glazba, zabava, gatanje i slično). Sklonost Roma prema određenim zanimanjima i poslovima (koji u pravilu imaju nizak ugled) navodi nas na ideju da je moguće govoriti o romskoj etnoekonomiji.

Oni su nesumnjivo marginalizirani u odnosu na dominantne oblike rada, što znači da uglavnom nisu uključeni u formalne oblike zapošljavanja. Iako nemamo preciznih podataka, može se pretpostaviti da su stope nezaposlenosti među romskom populacijom u Hrvatskoj iznimno visoke. Doduše, neki su komunistički režimi u europskim zemljama prisilno regrutirali Rome i zapošljavali ih u fizički zahtjevnim, opasnim i slabo plaćenim poslovima. Oni su bili prisiljeni napustiti tradicionalne poslove i zaposliti se u kolektiviziranoj privredi. Mogli su birati između "radnog kolektiva" i zatvora (*Czechoslovakia's Endangered Gypsies*, 1992.). Tako je u Mađarskoj do početka 70-ih godina bilo potpuno zaposleno oko 90 posto romskih muškaraca i oko 40 posto romskih žena (*Gypsies of Hungary*, 1993.:6). Danas se stope nezaposlenosti romskih muškaraca u ovoj zemlji kreću od 60 – 70 posto, a u nekim ruralnim područjima od 80 – 100 posto. Hrvatska u vrijeme socijalističkog režima ipak nije u istoj mjeri provodila prisilnu kolektivizaciju, pa zaposlenost Roma nije nikada dosegla one razmjere koje je imala u istočnoeuropskim zemljama. Kada su i bili zaposleni, gotovo uvijek su obavljali fizičke i nekvalificirane poslove, što nije iznenađujuće ako se zna da je romska populacija, u prosjeku, slabo izobražena i osposobljena. Niska zaposlenost Roma nije rezultat samo njihove orijentacije na samozapošljavanje i slobodne profesije, ili koncentracije u nekvalificiranim poslovima, već i diskriminacije pri traženju zaposlenja. Jedan dio Roma se zbog apatičnosti i nemogućnosti pronalaska posla povlači s tržišta rada. Isto tako, zaposlenja i radna mjesta na kojima oni rade ugrožena su zbog tehnološkog napretka (znanstveno-tehnološki razvoj smanjuje potražnju za niskokvalificiranim radom). Stoga mnogi zaposleni Romi ostaju bez posla zbog ekonomske transformacije. Sve to govori o kroničnoj nestabilnosti njihova formalnog zaposlenja. Konačno, bitno je istaknuti da odsutnost formalnog zaposlenja znači odsutnost društvenog statusa koji prioritarno

izvire iz formalnoga plaćenog rada, a osim toga ono implicira isključenost iz socijalnog osiguranja ili općenito iz sustava socijalne sigurnosti.

Ako je zajedničko obilježje romske populacije marginalizacija u odnosu na redovite oblike rada, onda je logično očekivati da će oni u zadovoljavanju životnih potreba bitno ovisiti, s jedne strane, o socijalnim mrežama i javnoj pomoći (socijalna pomoć, pomoć za nezaposlene itd.) te s druge strane, o skrivenoj ekonomiji. Romi znatno češće od ostalih skupina primaju socijalnu pomoć (Galogaža, 1985.), što je ponekad uzrok napetosti između romske i neromske populacije (Duffy, 1998.). No, također je iznimno važna ovisnost Roma o "neformalnom" sektoru ekonomije. To nije samo njihovo obilježje nego obilježje općenito marginalnih skupina. Marginalnost se počinje gotovo poistovjećivati s "neformalnošću" (Cortes, 1997.; Fassin, 1996.). Brojni su radovi napisani o prirodi i ulozi neformalnog sektora u zemljama trećega svijeta. Očito je da autori imaju drukčiji odnos prema neformalnom sektoru u europskom nego u latinskoameričkom kontekstu. Neki latinskoamerički autori (De Soto) govore o "neformalnoj revoluciji" te o inovativnosti i kompetitivnosti neformalnog sektora. U europskom kontekstu "neformalnost" se dovodi u svezu s "nelegalnošću". Za neformalni sektor je karakteristično da nije reguliran od institucija društva. Međutim, on nije precizan i statičan društveni sektor, već ima, tako reći, "dugu granicu" s legalnim svijetom u kojem onda pojedinci mogu potražiti utočište ako su im troškovi nepoštivanja zakona veći od dobiti. To znači da se neke neformalne ekonomske aktivnosti mogu obavljati na granici legalnosti, ali i poklapati s formalnim sektorom. Prema tome, očito je jedan dio neformalnih aktivnosti "nelegalan". Veći dio ekonomskih aktivnosti Roma odvija se na granici "neformalnosti" i "nelegalnosti". Često oni nisu u mogućnosti dobiti legalne dozvole za trgovanje ili za druge poslove kojima se bave (Danova i Russinov, 1998.).

Ako su slabo zastupljeni u uglednim profesijama i, općenito, u svijetu plaćenoga rada, može se zaključiti da je njihov ukupan ekonomski status izrazito nepovoljan. Najveći dio romske populacije nalazi se u "začaranom krugu" siromaštva. To siromaštvo često ima ekstremni oblik. Riječ je, zapravo, o stanju bijede u kojem su ugrožene temeljne egzistencijalne potrebe. Ekonomski položaj Roma gotovo je u svim društvima znatno gori od položaja drugih siromašnih skupina. Stoga bi se moglo govoriti o specifičnoj poziciji ove etničke skupine u stratifikacijskom sustavu (Mitrović, 1990.). Prema mišljenju nekih autora, Romi se nalaze izvan stratifikacijskog sustava, odnosno ispod donjih slojeva uobičajene stratifikacijske ljestvice. Taj položaj neki označavaju kao položaj "potklase" ili

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 211-227

ŠUĆUR, Z.: ROMI KAO...

“preostale klase” (vidi Abrahamson, 1987.; Fassin, 1996.). U pojmu potklase usko su povezani koncepti siromaštva, urbane segregacije i etničke (rasne) diskriminacije. Prema tome, s obzirom na svoj ekonomski status, Romi su ne samo marginalizirani, nego i “isključeni” iz sustava socijalne stratifikacije.

Prostorna marginalizacija Roma

Vrlo važan prinos sociološkom istraživanju ekoloških aspekata života dali su autori Čikaške škole. U ovom su pogledu korisne njihove studije o urbanoj marginalnosti stoga što su Romi prioritetno vezani uz urbane sredine. Prostorno gledajući, oni, za razliku od drugih marginalnih skupina, žive u tzv. marginalnim zajednicama. Dok su pripadnici raznih marginalnih skupina najčešće prostorno disperzirani, za marginalnu je zajednicu karakteristično da je uvijek vezana uz određen geografski prostor. Dakle, marginalnu zajednicu, za razliku od marginalne skupine karakterizira element prostorne blizine. U marginalne zajednice ulaze, ponajviše, razni tipovi etničkih geta. Griffiths (1988.) drži da marginalne zajednice općenito imaju neka zajednička obilježja: nizak stupanj ekonomske aktivnosti (čiji negativni efekti prožimaju sve oblike života), osobno siromaštvo, ovisnost o programima socijalne pomoći, loše zdravstveno stanje, nekonformni uvjeti života, loša društvena organizacija, nizak stupanj naobrazbe, nizak stupanj samopoštovanja, vandalizam, krađe, kriminal itd. Te zajednice privlače dolazak imigranata sličnog nepovoljnog položaja koji ima i postojeće stanovništvo.

Od dolaska na ova područja, Romi su se uglavnom naslanjivali u gradskim naseljima. To je dobrim dijelom posljedica njihova bavljenja određenim zanimanjima. Treba istaknuti da su se naseljavali gotovo isključivo na periferiji naselja (bilo gradskih ili seoskih). Ovo je rezultat njihove ekonomske nemogućnosti da kupe objekte ili zemljišta koja su bliža centralnim zonama naselja (koja su u pravilu skuplja). Međutim, sigurno je važna i činjenica da su nerijetko i zakonske odredbe prisiljavale Rome da se naseljavaju u perifernim zonama. Lako uočljiva osobina njihovih naseobina je njihova prostorna segregacija. Romske su zajednice u gradovima jasno izdvojene i prostorno izolirane. Postoji vrlo slab ili nikakav kontakt romskih zajednica s neromskom okolinom. Život u segregiranim i getoiziranim zajednicama samo pojačava njihovu društvenu marginalizaciju. Prostorna izoliranost dodatno pridonosi tome da Romi razvijaju specifičan način života i identitet u gradskoj sredini. Osjećaj pripadnosti je uglavnom ograničen na njihovu urbanu “enklavu”. Osim toga, oni se suočavaju s onim što neki nazivaju “prisilna lokalnost”. Ponekad se romska naselja relociraju, kako bi se smanjila prisutnost Roma u

nekim područjima grada (turistička područja, atraktivne rezidencijalne zone). Jednostavno se s vremenom ta naselja mogu "pomicati" s periferije prema unutra, zbog širenja grada.

Prostorna marginalizacija Roma se ogleda, također, u karakteristikama prostora u kojem žive. Taj prostor je krajnje slabo "izgrađen" i urbaniziran. Većina romskih naselja nema osnovne urbane infrastrukture, što znači da golem broj njihovih kućanstava nema električne energije, tekuće vode ili drugih komunalnih instalacija (Hodžić, 1985.). Razasuti otpaci i opasni nehigijenski uvjeti života izvor su raznih zdravstvenih teškoća. Ovakvo stanje je posljedica ne samo slabe ekonomske moći romskog pučanstva već i činjenice da su njihova naselja nastajala u dotada neurbaniziranim područjima (blizina industrijskih zona, odlagališta otpada, slivovi otpadnih voda i sl.). Čitava naselja mogu nastati u zonama koje nisu predviđene za stanovanje. Infrastrukturna poboljšanja se događaju, ali vrlo sporo, čemu pridonosi i izolirano življenje romskih stanovnika. Osim toga, Romi su nesumnjivo marginalizirani s aspekta urbanog planiranja. Njihove potrebe i teškoće su jedva prisutne u procesu socijalne organizacije gradskog prostora. No, to je navlastito i za druge marginalne skupine, ali ipak u znatno manjoj mjeri (Šućur, 1994.; Čaldarović, 1991.). Dođuše, pojedine europske zemlje su pokušavale prisilno likvidirati romske geto-zajednice, međutim, ti se pokušaji nisu pokazali uspješnima. Spomenimo, isto tako, da je kvaliteta socijalnih usluga na prostorima u kojima Romi žive iznimno niska (nema škola, vrtića, bolnica, autobusnih linija itd.).

Objekti u kojima oni žive daleko su od bilo kakvog stambenog standarda. Kuće su izgrađene od nečvrstog materijala i nalaze se u ruševnom i devastiranom stanju. Poseban problem predstavlja velika koncentracija ljudi po jedinici stambenog prostora. Količina stambenog prostora po članu kućanstva ispod je "patološkog praga", ako je o tako nečemu moguće govoriti. Sve to ukazuje na to da je prostorni aspekt vrlo važan element društvene marginalizacije Roma.

Kulturna marginalizacija Roma. Mi ćemo ovdje pod kulturom podrazumijevati specifičan način života, onako kako se on manifestira u vanjskom izgledu, svakodnevnim ponašanjima i institucijama, u odnosima između ljudi. Od dolaska na europski kontinent, Romi su po svojem izgledu i kulturnim obilježjima predstavljali lako uočljivu skupinu. Migracije u većoj ili manjoj mjeri dovode do promjena u kulturnom životu. Međutim, mnoge teškoće Roma proizlazile su iz toga što potječu iz jednog kulturno-civilizacijskog kruga koji je bitno različit od europskog. Oni su iz svoje postojbine donijeli brojne običaje i stavove koji se nisu mogli nikako uklopiti u način života europskog stanovništva. Općenito, kad su inter-

akcijski sustavi doseljenog i domaćeg stanovništva uvelike različiti, i kada su kulturne, jezične i druge barijere izraženije, procesi će se adaptacije i integracije sporije odvijati. Drugim riječima, ako je kontakt između emigrantske i imigrantske kulture vrlo slab, vjerojatno se može očekivati marginalizacija migrantske populacije.

Kulturna marginalizacija Roma ogleda se općenito na razini vrijednosnog sustava. Oni su donijeli sa sobom sustav vrijednosti u kojem zapadnjački materijalizam nije vrhovna vrijednost. To je zasigurno određivalo njihov odnos prema zapošljavanju i radu. S druge strane, kad prihvaćaju vrijednosne orijentacije društava u kojima žive, osuđeni su živjeti u anomijskoj situaciji. Zato možda nije ni iznenađujuće da Romi rabe "neformalne" putove kako bi realizirali općeprihvaćene vrijednosti. Razlike su velike na obiteljskom i izobrazbenom planu. Rani ulazak u brak i odsutnost iz izobrazbenog procesa dovode do toga da Romi imaju reduciranu adolescenciju i mladost (u odnosu na neromske vršnjake). Na ovaj način mladi Romi ne participiraju u adolescentskoj subkulturi koja ima bitnu ulogu kao prijelazno razdoblje prije preuzimanja društvenih uloga.

Svakako, jedna od najpoznatijih osobina romskog načina života bila je stalna migratornost. Nomadizam je dio njihove tradicije, ali je imao vjerojatno i funkciju sprečavanja njihove asimilacije i gubitka etničkog identiteta. Nomadski je stil života nužno povezan s određenim zanimanjima i privrednim aktivnostima koje su same po sebi poticale Rome na prostornu pokretljivost. Uz takav su se način života s vremenom razvili odgovarajući običaji, norme i tipovi ponašanja, oblikujući specifičnu tradiciju te skupine. Danas je nomadski način života sve rjeđi među Romima. Napuštanje nomadizma u nekim je zemljama bilo više rezultat prisilne, a u drugima dobrovoljne sedentarizacije. U Hrvatskoj je također golemo većina Roma prostorno stabilizirana (First-Dilić, 1985.). Možda je i danas moguće govoriti o određenoj vrsti "sezonskog nomadizma" kod nekih Roma. Dakle, oni su vezani za neki prostor kao svoje obitavalište, ali tijekom godine izbivaju dio vremena, baveći se aktivnostima koje su bliske njihovoj tradiciji. Europsko stanovništvo, koje se bavilo poljoprivredom, bilo je izrazito nesklono prema romskom nomadizmu. Taj je način življenja značio, u određenom stupnju, negaciju dominantnih vrijednosti. Na drugoj strani, Romi su svoj način života držali superiornim načinu života sjedilačkog stanovništva. Pripadnici neromske većine su često pripisivali nomadskom načinu življenja brojne negativne aktivnosti, povezane s devijacijama i kriminalitetom. Bez obzira na to što je klasični nomadizam gotovo nestao, domaće stanovništvo i dalje per-

cipira Rome preko ovog obilježja.

Osim stalne migratornosti, uz romski način života vezan je jedan oblik ponašanja koji nailazi na društveno neodobranje, a riječ je o prosjačenju. Za razliku od nomadizma, prosjačenje je još uvijek izraženo među pripadnicima romske skupine. U dominantnom vrijednosnom kontekstu prosjačenje se drži nedostojnim oblikom ponašanja, jer narušava temeljnu vrijednost oslanjanja na vlastite snage, posebice ako je riječ o mladim i zdravim osobama. Aktivnost prosjačenja nije karakteristična za sve Rome, nego je rezervirana za žene i djecu. Također, starije Romkinje vrlo rijetko sudjeluju u prosjačenju. Kako među Romima rjeđe prosjače starije i invalidne osobe, među neromskom populacijom stvara se mišljenje kako je njihovo prosjačenje manje rezultat ekonomske prisile, a više posljedica načina života koji traje generacijama. Često su mogu čuti izjave kako je prosjačenje Romima "u krvi". Dakle, drži se kako je riječ o jednom kulturnom obrascu koji se usvaja tijekom socijalizacije.

Kulturna marginalizacija se, u konačnici, svodi na to da se romski običaji, ponašanja i stavovi pojavljuju kao prepreka intenzivnijoj participaciji Roma u dominantnoj kulturi društva. Nerijetko se onda takvi obrasci ponašanja kvalificiraju kao devijantni ili se cijela kultura drži manje vrijednom u odnosu na opću kulturu društva.

Politička marginalizacija Roma

Taj aspekt marginalnosti Roma dosada je manje istraživani i istican, i kod nas i u inozemstvu. Glavni problem većeg dijela Roma u Hrvatskoj je nemogućnost dobivanja državljanstva i stjecanja građanskog statusa (Danova i Russinov, 1998.). Dobar dio ovih Roma doselio je u Hrvatsku nakon 1990., i to iz bivših jugoslavenskih republika. Stoga neki Romi u Hrvatskoj žive kao stranci, s privremenim dozvolama o boravku. Romi bez državljanstva nalaze se u posebno teškim okolnostima. Izloženi su još više rizicima marginalizacije i socijalnog isključivanja. U pravilu, imaju manja prava i minimalnu zaštitu. Mnogi od njih nisu dostatno informirani ni o proceduri stjecanja državljanstva, a niti o tijelima kojima mogu uputiti žalbe na donesene odluke.

Spomenimo, također, da se Romi ne spominju eksplicite kao manjina u hrvatskom ustavu, a takvo je stanje ostalo i nakon ustavnih izmjena iz 1997. Oni uopće nisu politički zastupljeni u strukturama centralne ili lokalne vlasti. Ne samo da nema predstavnika Roma u Saboru, nego nema niti zastupnika koji bi predstavljali interese ove nacionalne manjine. Iako postoje političke organizacije Roma, one su vrlo slabe i nemaju gotovo nikakvog utjecaja u političkom životu Hrvatske.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 211-227

ŠUĆUR, Z.: ROMI KAO...

Sredstva koja centralna vlada prosljeđuje romskim organizacijama nedostatna su za bilo kakvo poboljšanje društvenog položaja ove višestruko marginalizirane skupine.

S obzirom na oslikan građansko-politički položaj, može se pretpostaviti da je participacija Roma u političkom životu minorna. Nema nikakvih istraživanja o njihovu sudjelovanju u izbornim aktivnostima ili o njihovim političkim orijentacijama, tako da je teško donositi bilo kakve zaključke o političkom (ne)angažmanu pripadnika te populacije. Sigurno je da su Romi postigli vrlo malo na planu svoje političke afirmacije.

PROBLEMI I MOGUĆNOSTI SOCIJALNE INTEGRACIJE ROMA

Seobe Roma su imale drukčije posljedice od seoba drugih naroda. Oni se ubrajaju u kategoriju "raspršenih" naroda (*Narodi Europe*, 1997.). Izgleda da kretanja Roma nisu dovela do dubljih promjena u kulturnom životu imigrantskih društava. Stoga Park (1950.) drži da kretanje Roma treba promatrati više kao geografsku činjenicu nego kao socijalni fenomen. Njihov odnos sa zajednicama u koje su doseljavali, drži on, bio je više "simbiotski" nego socijalni. Za Rome je karakteristična, kako ističe Clébert (1967.), miroljubiva "kolonizacija" Europe.

U procesu integracije susreću se s nizom specifičnih teškoća. Treba reći da sama integracija može imati različite oblike. Mitrović (1990.), polazeći od Gordonove tipologije integracijskih procesa, ističe kako integracija ima nekoliko faza (od kulturne, preko strukturne, do građanske integracije). Jedan broj autora drži da integracija započinje na kulturnom planu, ali se integracijski proces ne mora završiti. Pojedini segmenti kulture imaju veći ili manji utjecaj na integraciju. U tom smislu, M. Gordon (prema Mitrović, 1990.) razlikuje intrinzičnu kulturu (religijska vjerovanja, jezik, etničke vrijednosti, glazbeni ukus, literatura, osjećaj zajedničke prošlosti) od ekstrinzične kulture koja obuhvaća način odijevanja, obrasce izražavanja emocija, ustaljene navike, govorni akcent i sl. On drži da je ova druga kultura češće prepreka integraciji. Isto tako, najveću ulogu pridaje tzv. strukturnoj integraciji. Kad se djeca različitih etničkih skupina igraju zajedno, kad idu u istu školu i provode zajedno slobodno vrijeme, veće su mogućnosti za odbacivanje predrasuda i diskriminacije.

Kad je riječ o Romima, moglo bi se reći da oni nisu imali mogućnosti ne samo za selektivnu integraciju (kulturni pluralizam), nego niti za asimilaciju. Našli su se u određenom procjepu. S jedne strane se provodio pritisak na njih da se odreknu svoje kulture, a s druge se strane istodobno sprečavala ili ograničavala njihova strukturna integracija (zbog izolira-

nosti, predrasuda, etničke distancije i sl.). U Roma se, drži Mitrović (1990.), dogodila obrnuta akulturacija, tj. akulturacija je zahvatila uvelike elemente intrinzične kulture. U pravilu, proces kulturne adaptacije započinje s ekstrinzičnom kulturom, dok se intrinzična kultura zadržava i ona je pod manjim pritiskom ovog procesa. Međutim, Romi su prihvaćali religiju, tradiciju, običaje, često i jezik većinske skupine, a zadržavali svoj način života i vanjske simbole različitosti. Ta je činjenica zasigurno mogla pojačati predrasude prema njima, ali i osnažiti njihov osjećaj nemoći. Takva akulturacija se često događa kad se neka etnička skupina razlikuje od većinske skupine ne samo kulturno nego i fizički. Na ovo upozorava i Park. On naglašava da glavna prepreka kulturnoj asimilaciji nisu različite mentalne, već fizičke crte (Park, 1950.:353). U takvim je okolnostima veća vjerojatnost da neka etnička skupina zadrži vlastitu društvenu organizaciju. Tako su Romi, na primjer, dugo održali svoju plemensku organizaciju života.

S druge strane, oni su zaostajali u svojem kulturnom prilagođavanju i stoga što nisu bili uključeni u modernizacijske procese u kojima su sudjelovali ostali pripadnici društva. Ponekad su bili ne samo čuvari vlastitog tradicionalizma nego i čuvari tradicionalizma većinske skupine. Stoga je bilo potrebno da se prilagode ne samo većinskoj kulturi (radi brže strukturne integracije) već i da se prilagode univerzalnim normama i vrijednostima industrijske civilizacije.

Uspješnija socijalna integracija Roma (koja ne podrazumijeva zaborav vlastitog identiteta, kulture i prošlosti) pretpostavlja, prije svega, sprečavanje getoizacije romske populacije. Vrlo rijetki i površni kontakti s pripadnicima većinske skupine često pridonose stvaranju i održavanju predrasuda i stereotipa o Romima (Hrvatić, 1996.). Stoga nije ni iznenađujuće da postoji izražena socijalna distancija prema romskoj manjini. Primarni je društveni cilj pomoći Romima da izađu iz getoiziranih marginalnih zajednica.

Izobrazba je jedan od temeljnih čimbenika socijalne integracije Roma. Općenito, izobrazba je preduvjet za pristup mnogim društvenim položajima. Također, sa skupnog aspekta, bez izobraženih pojedinaca nema intelektualne elite koja može oblikovati kulturne ili političke ciljeve skupine. Masovnije uključivanje romske djece u izobrazbeni proces svakako bi pridonijelo razmjeni iskustava između romske i neromske djece, iako to podrazumijeva i brojne probleme za romsku djecu. Redovit školski sustav bi trebao omogućiti mladim Romima da u dopunskim programima uče svoj jezik, kulturu i prošlost. To bi bilo važno s aspekta očuvanja romskog identiteta, jezika i kulture.

Vrlo važno je, također, poboljšanje socioekonomskog statusa Roma, a posebice stambenog. Ovaj cilj je nemoguće ost-

variti bez potpore i pomoći države i društva. Nesumnjivo je potrebno da država financira posebne stambene i slične projekte, usmjerene isključivo Romima. Iskustva pojedinih zemalja ukazuju na korisnost osnivanja posebnih tijela, sastavljenih od vladinih predstavnika i Roma, koja bi analizirala i pratila stanje na pojedinim područjima života romske populacije (izobrazba, stanovanje, zapošljavanje). Možda je barem u doglednoj budućnosti potrebna tzv. pozitivna diskriminacija Roma, kako bi se pospešila integracija i ublažila marginalizacija.

LITERATURA

- Abrahamson, P. (1987), *Dualisation of the Welfare Society – Towards an Urban Culture of Poverty?*, *Arbejdspapir*, Nr. 10.
- Anderson, N. (1923), *The Hobo*, Chicago, University of Chicago Press.
- Becker, H. (1963), *Outsiders. Studies in the Sociology of Deviance*, New York, London, Free Press, Collier-Macmillan.
- Bourdieu, P. (1989), *Social Space and Symbolic Power*, *Sociological Theory*, 7 (1): 14-25.
- Clébert, J. P. (1967), *Cigani*, Zagreb, Stvarnost.
- Cortes, F. (1997), *The Metamorphosis of the Marginal: The Debate over the Informal Sector in Latin America*, *Current Sociology*, 45 (1): 71-90.
- Czechoslovakia's Endangered Gypsies*, 1992, New York, Human Rights Watch.
- Čaldarović, O. (1991) *Marginalni slojevi i gradska sredina*, Zagreb, Zavod grada Zagreba za socijalni rad.
- Danova, S., Russinov, R. (1998), *The ERRC in Croatia, Roma Rights*, summer: 49-57.
- De Ville, F. (1956), *Tziganes – Témoins des temps*, Bruxelles, Office de Publicité.
- Duffy, K. (1998), *Opportunity and Risk: Trends of Social Exclusion in Europe*, the report presented at the conference on "Human Dignity and Social Exclusion", May 18-20, Helsinki.
- First-Dilić, R. (1985), *Prostorna stabilizacija i udomaćivanje Roma*, *Sociologija sela*, 23 (87-90): 35-53.
- Fassin, D. (1996), *Exclusion, Underclass, Marginalidad*, *Revue française de sociologie*, 37 (1): 37-75.
- Galogaža, A. (1985), *Socijalna i zdravstvena zaštita Roma*, *Sociologija sela*, 23 (87-90): 69-80.
- Griffiths, H. (1988), *Rad s ljudima u marginalnim zajednicama*, *Socijalna politika*, 43 (3-4): 69-77.
- Gypsies of Hungary*, 1993, New York, Human Rights Watch.
- Hodžić, A. (1985), *Životni standard romskih domaćinstava*, *Sociologija sela*, 23 (87-90): 27-34.
- Hrvatić, N. (1996), *Romi u interkulturalnom okruženju*, *Društvena istraživanja*, 5 (5-6): 913-933.
- Mitrović, A. (1990), *Na dnu. Romi na granicama siromaštva*, Beograd, Na-

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 211-227

ŠUĆUR, Z.: ROMI KAO...

učna knjiga.

Narodi Europe, 1997, Zagreb, Naklada Zadro.

Park, R. (1950), Human Migrations and the Marginal Man. In: R. Park, *Race and Culture*, Illinois, Free Press.

Sarpellon, G. (1988), Marginalizacija i socijalna dinamika, *Socijalna politika*, 43 (3-4): 5-14.

Silber, F. I. (1995), Space, Fields, Boundaries: The Rise of Spatial Metaphors in Contemporary Sociological Theory, *Social Research*, 62 (2): 323-353.

Stonequist, E. V. (1937), *The Marginal Man*, New York, Charles Scribners Sons.

Šućur, Z. (1994), Grad i marginalne grupe: problemi realizacije specifičnih ekoloških uvjeta života, *Defektologija*, 30 (1): 83-93.

Šućur, Z. (1995), Koncept socijalne isključenosti, *Revija za socijalnu politiku*, 2 (3): 223-230.

Vant, A. (1986), *Marginalité sociale, marginalité spatiale*, Paris, CNRS.

Gypsies as a Marginal Group

Zoran ŠUĆUR
Faculty of Law, Zagreb

In the introductory part the notion and basic concepts of marginality are explained. The starting points of socioeconomic and sociocultural approach are highlighted briefly. In the central part of the paper the main dimensions of marginality of Gypsies are analyzed. The author attaches most importance to economic, spatial, cultural and political dimensions and elaborates them in more detail. A tendency to some occupations and professions, integration in formal employment and economic status are key indicators of economic marginalization. Spatial marginalization manifests itself in spatial segregation and the "quality" of space where Gypsies live. Cultural marginalization is evident at the level of value system and style of life, while political marginalization is related to poor political participation and partial citizenship. Also, as the author found that Gypsies are marginalized on many dimensions, he tries to identify changes taking place on each dimension of marginalization. In the final part of the paper the author deals with specific problems in social integration of Gypsies. The so-called reversed acculturation characterizes Gypsies; that is, the process of acculturation encompassed considerably a lot of elements of their intrinsic culture. The consequence is that Gypsies have retained their tribal organization for a long time and have been excluded from processes of modernization in which other citizens have taken part.

DRUŠ. ISTRAŽ. ZAGREB
GOD. 9 (2000),
BR. 2-3 (46-47),
STR. 211-227

ŠUĆUR, Z.: ROMI KAO...

Eventually, some measures are proposed in order to make the social integration of Gypsies more successful.

Zigeuner als gesellschaftliche Randgruppe

Zoran ŠUĆUR
Fakultät der Rechte, Zagreb

Die vorliegende Arbeit erklärt einleitend den Begriff der Marginalität sowie die Hauptansätze des Marginalisationskonzepts. Es werden kurz die Ausgangspunkte des sozioökonomischen und des soziokulturellen Ansatzes zur Untersuchung des Marginalisationsphänomens erörtert. Der mittlere Teil der Studie bemüht sich um eine Analyse der wichtigsten Dimensionen des unter den Zigeunern zu beobachtenden Marginalisationsphänomens. Nach Meinung des Verfassers sind diese Dimensionen ökonomisch, räumlich, kulturell und politisch bedingt; es folgt eine eingehendere Erläuterung dieser Faktoren. Die Vorliebe für bestimmte Gewerbe und Berufe sowie die wirtschaftliche Lage sind die Hauptindikatoren der wirtschaftlichen Marginalisation. Die räumliche Marginalisation offenbart sich in der räumlichen Segregation der Roma und in der »Qualität« ihres Lebensraums. Die kulturelle Marginalisation wird auf dem Plan des Wertesystems und der Lebensweise sichtbar, während die politische Marginalisation auf die geringfügige Teilnahme am politischen Geschehen und den partiellen bürgerlichen Status zurückgeht. Der Verfasser geht von der These aus, dass die Zigeuner eine mehrfach marginalisierte Bevölkerungsgruppe darstellen, und versucht Veränderungen festzuhalten, zu denen es in den einzelnen Dimensionen der Marginalisation kommt. Der abschließende Teil der Studie befasst sich mit den Problemen und Spezifika der sozialen Integrierung der Roma. In dieser Bevölkerungsgruppe kam es nämlich zur sog. umgekehrten Akkulturation, d.h., der Akkulturationsprozess hat weite Teile der intrinsischen Kultur der Roma erfasst. All dies hat dazu beigetragen, dass sich die Stammesorganisation als Lebensform sehr lange erhalten hat und die Zigeuner ausgeschlossen blieben von Modernisierungsprozessen, an denen die übrigen Bevölkerungsgruppen teilnahmen. Es werden zuletzt bestimmte Maßnahmen vorgeschlagen, die die soziale Integration der Zigeuner verbessern könnten.